

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA LA UMANIȘTII ȘI CRONICARII – ISTORICI MEDIEVALI

Prof. dr. ANDREI BODOR

Cercetarea arheologică a orașului roman Ulpia Traiana-Sarmizegetusa s-a început doar la sfârșitul veacului trecut. Cu toate acestea, sînt puține orașe din Dacia romană de trecutul căroră umaniștii și cronicarii-istorici s-ar fi ocupat mai mult decît de ruinele Sarmizegetusei.

Preocuparea pentru monumentele cu inscripții găsite pe teritoriul acestui oraș este un proces continuu, începînd încă de la primele manifestări ale renașterii pînă la cercetări arheologice din al nouălea deceniu al secolului al XIX-lea. Datorită acestui fapt, amintirea orașului este foarte frecventă, atît la scriitorii umaniști, cît și la cronicarii din Transilvania¹.

După cum atestă descoperirile arheologice, după abandonarea Daciei de către administrația și armata romană, viața a licărit încă un timp îndelungat; totuși, în cursul veacurilor numele lui a fost dat uitării și *seges est ubi Troia manebat* — ca să folosim bine cunoscuta butadă care exprimă și în acest caz realitatea istorică. Doar mărețele ruine vorbeau despre înfloritoare viață de odinioară.

Totuși, Ulpia Traiana este al doilea oraș — primul fiind Apulum — al cărui nume și loc au fost identificate încă în evul mediu.

Interesul pentru cultura romană și în Transilvania a fost stîrnită de valurile renașterii, care în secolul al XV-lea au ajuns și în această parte a Europei. Inițial centrul cel mai important al curentului înnoitor a fost reședința episcopală din Alba Iulia. Începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, mulți tineri au studiat în Italia, devenind apoi vehiculatori ai curentelor spirituale de acolo, iar în urma activității culturale a regelui Matias, noul spirit a început să se manifeste atît în artă, cît și în literatură.

Unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai noului curent a fost Ladislau Geréb, nepotul lui Matia, episcop al Alba Iulia, care studiasse în Italia și după moda umanistă a colecționat monumente antice, dispunînd ca în porticul catedralei să se zidească pietre cu inscripții latine².

Exemplul lui a fost urmat și de alții³. Din acest cerc umanist s-a bucurat de un renume european *Ioannes Mezerzius*, care poate fi considerat întemeitorul epigrafiei latine din Transilvania.

Mezerzius (Ioan Megyericsei), 1470—1516, încă relativ tînăr, la vîrsta de 26 de ani, în 1496, a fost numit canonic la Alba Iulia, iar mai tîrziu arhidiacon al Cojocnei. Adunarea epigrafelor romane a început-o în anul 1495 și colecția lui a fost copiată și apoi dusă la Roma prin intermediul unei rude și prieten al său, Filip Móre din Ciula, ambasador al regelui la curtea de la Veneția. Colecția a intrat în circulația cercetărilor antichității romane, devenind cunoscută în toată Europa⁴ și izvorul principal al corpusurilor epigrafice europene, care în cursul secolului al XVI-lea, dar și mai tîrziu, au publicat inscripții romane din Dacia⁵.

1. În afară de autori discutați mai jos Sarmizegetusa este amintită aproape de toți cronicarii din secolul al XV-lea și al XVI-lea.

2. Jolán Balogh, *Az erdélyi renaissance (Renașterea transilvaneană)*, Cluj, 1943, v. I, 1460—1541, p. 51-52.

3. *Idem*, *op. cit.*, p. 59.

4. Theodor Mommsen, *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*, III, p. 153-156.

5. Cf. Eugen Abel, *Johannes Mezerzius, der Begründer der daelischen Epigraphie*, în *Ungarische Revue*, v. 3. (1883), p. 373-383; Miklós Barabás Megyericsei János, *Kolazz fõesperes (Ioan Megyericsei, arhidiacon de la Cojocna)*, în *Erd.Múz.*, v. 24 (197), p. 11-131; Rabán Gerézi, *Aldous Manutius magyar barátai (Prietenii maghiari ai lui A. M.)*, în *Magyar Könyvszemle*, 1945, p. 38-98.

Printre culegătorii de epigrafe este desigur și Filip Móré din Ciula, al cărui nume este înscris printre autorii unor codice. El a fost însă înainte de toate un mediator și meritul lui constă în faptul că a contribuit la intrarea în circulația științifică a culegerii lui Mezerzius⁶.

Culegerea lui Mezerzius a conținut inițial 120 de inscripții și, după aprecierea lui Mommsen, acestea sînt copiate cu multă acribie și exactitate. Este unul dintre meritele sale că a identificat satul medieval Grădiștea sau Vărhely cu orașul antic Ulpia Traiana. Acest fapt este dovedit nu numai prin numărul mare al inscripțiilor provenite din acest oraș, ci și prin mărturia unor cronicari-istorici din secolul al XVI-lea. Din cele 120 de epigrafe provenite din toată Transilvania, 36 sînt de la Sarmizegetusa și împrejurimea ei⁷, dintre care 6 sînt considerate false sau interpolate de către Mommsen.

Stephanus Taurinus, poet umanist din secolul al XVI-lea, a cunoscut colecția lui Mezerzius, despre care spune — între altele, — următoarele: „Zarmis un oraș mare și renumit sediu de odinioară al lui Decebal al dacilor, după învingerea acestuia a devenit Ulpia Traiana Augusta Dacia, iar în prezent locuitorii îl numesc Varhel, adică locul cetății. Acest fapt a fost mai întîi observat de către ilustrul Ioan Mezerzius, arhidiacon al Cojocnei... un om foarte cult, pe cînd în cursul anilor anteriori a cercetat ruinele vechiului oraș susamintit“⁸.

Din afirmația lui Taurinus reiese că umanistul de la Alba Iulia a studiat ruinele la fața locului, copiind inscripțiile cu conștiinciozitate. Se pare că el a fost printre primii care au transportat unele monumente romane de la Sarmizegetusa la Apulum, o inițiativă nu prea lăudabilă, care mai tîrziu va fi cultivată cu multă ardoare.

Un alt autor care accentuează meritele lui Mezerzius în legătură cu identificarea satului Grădiștea cu anticul oraș Ulpia Traiana, a fost umanistul sas, Lebelius. El ne citează cuvînt de cuvînt constatările lui Taurinus, adăugînd doar că Mezerzius a fost prelat la Alba Iulia în timpul renumitului umanist Petru Wardai⁹.

Deși Mezerzius cunoștea bine unul dintre numele orașului, cel de Ulpia Traiana Augusta Dacia, în privința celui alt a notat doar numele de Sarmis, care apare mai des pe inscripții, cel puțin așa trebuie să conchidem din spusele lui Taurinus, precum și din discuțiile de mai tîrziu purtate în jurul numelui acestui oraș.

Din cele relatate este deci evident că Mezerzius a identificat satul Grădiștea cu capitala de odinioară a provinciei Daciei, se pare însă, că din numele dacic al orașului a reținut doar prima parte, adică Sarmiz.

Urmașul lui Mezerzius în funcție de prelat a fost **Stephanus Taurinus** (Stieröxel, 1485—1519), originar din Olomuț. A studiat la Viena apoi, îndeplinind funcții înalte, a călătorit în diferite țări ale Europei, printre ele și în Italia. Ca poet umanist a scris mai multe poezii în limbile latină și greacă, dintre care cea mai cunoscută este **Stauromachia**, id est **cruciatorum servile bellum**, un poem în 5 cărți, în care cîntă răscoala condusă de Gheorghe Doja. Poezia a încheiat-o încă în anul 1518, dar notele cu titlul **Index Abcdarius** au fost terminate doar în luna februarie a anului următor, iar **Epilogul** în martie. **Stauromachia** împreună cu **Indicele și Epilogul** au fost publicate în 1519, anul în care a murit și poetul¹⁰.

6. Gerézdi, op. cit., p. 82-85.

7. Cf. CIL, III, 153-156.

8. Stephanus Taurinus Olomucensis, *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum (Servilis belli Pannonici libri V) edidit Ladislaus Juhász, Budapesta, 1944, I-XXII și 1-89, p. 67. Zarmis urbs ingens et quondam Deceballi Dacorum regis sede, tandem ipso devicto, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia fuit, modo Vărhely ab accolis dicitur. Hoc est locus castris. Id primum Ioannes ille Mezerzius archidiaconus Colosiensis et diu pannonicus ecclesiae Albensis Transilvanensis, vir sane multi nominis multarumque literarum peritus... dum annis superioribus, velut ipsi erat ardens antiquitatum animus, urbis antiquae praedictae ruinas rimaretur...*

9. Johannes Lebelius in *De rebus Transilvanicis* spune următoarele: „Sarmitz, urbs olim ingens, et quondam dicti Deceballi, Dacorum regis sede clara, tandem ipso devicto, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia fuit, modo Vărhely ab accolis dicitur, hoc ets: Locus arcis. Id primum Joannes ille Mezerzius, archidiaconus Colosiensis et Canonicus olim Ecclesiae Albensis Transilvanensis, vir sane nostro aetate sub Reverendo Francisco de Warda, Praesule Albensis Iuliae Transilvanensis adhuc supervivens, ac multi nominis, multarumque literarum peritus, dum annis superioribus, velut erat ardens invlendarum antiquitatum animus urbis antiquae praedictae ruinas rimaretur... În realitate Lebelius citează cuvînt de cuvînt pe Taurinus, adăugînd doar o singură propoziție despre Franciscus de Warda. Textul l-am citat după I. Seivert, *Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Viena, 1973, p. 6-7.

10. *Epilogus*: este publicat ca ultima, a treia parte a operei lui Taurinus. *Data acestuia este următoarea: Albae Iuliae pridie Nonarum Martii, anno gratiae MDXIX.*

În **Indice** sînt publicate 10 inscripții, cu loată probabilitate, primite de la Mezerzius, dintre care patru provin din Sarmizegetusa¹¹. Numele lui Taurinus a intrat prin aceste 10 epigrafe în circulație științifică, poate și pentru faptul că lucrarea lui fiind publicată, a fost mai accesibilă decît alte lucrări rămase în manuscrise. După cum mărturisește el însuși, inscripțiile le publică ca prin ele să dovedească exactitatea afirmațiilor sale — **ob maiorem fidem verbis nostris**¹².

Așa cum am afirmat mai înainte, Taurinus atribuie lui Mezerzius identificarea orașului Sarmis. Dat fiind faptul că în Transilvania umanismul a însemnat evocarea timpurilor antice, deci a Daciei romane, umanității s-au ocupat în mod special de Dacia, care astfel va deveni o noțiune istorică, politică și culturală. Acest fenomen poate fi observat și la Taurinus. El vorbește despre ruinele orașelor antice, le evocă în versurile sale și folosește un simbolism de caracter antic.

În legătură cu Dacia, relatează sintetic istoria celor două războaie ale lui Traian, abandonarea de către Aurelian, construirea podului de la Dunăre, citind o epigrafă, care însă s-a dovedit falsă¹³, și vorbește despre importanța economică a Daciei. Prezentînd fluviu Strei (Sargetia), relatează că nu departe de reședința regală — **haud procul a regia**¹⁴, Decebal a ascuns în albia râului tezaurul său, pe care Traian, după învingerea regelui l-a găsit și a ridicat un monument în acest loc¹⁵.

Urmînd obiceiul vremii, Taurinus este mult interesat în istoria Daciei romane și chiar în poemul lui citează cîteva exemple locale despre victoria lui Traian, afirmînd că semnele acestei victorii sînt orașele de odinioară: Zlatna, Alba Iulia, Ulpia Traiana și Abrud¹⁶.

După Taurinus, Ulpia Traiana apare în mai multe manuscrise, colecții de inscripții, fără însă să ne îmbogățească cunoștințele cu privire la orașul antic. Cei mai mulți dintre acești autori au privit materialul epigrafic la Alba Iulia, cu ocazia unor misiuni oficiale sau neoficiale.

Wolfgangus Lazius (n. 1514), profesor universitar la Viena, medicul, consilierul și istoricul oficial al regelui Ferdinand, a scris mai multe lucrări istorice, printre care și o descriere a Transilvaniei, **Descriptio Transsylvaniae**, al cărei manuscris se află la Viena. Izvoarele sale privind Dacia romană, se pare că au fost, înainte de toate, opera lui Mezerzius și **Indicele** lui Taurinus. Datorită faptului că unele cărți ale lui Lazius au fost publicate încă în viața lui, se găsesc multe referiri la operele sale, atît la autori contemporani, cit și la cei care au trăit mai tîrziu.

Anton Verancsics (1500—1573), de origine italo-dalmatină, episcop și arhiepiscop în Ungaria, își propune continuarea lucrării lui Bonfinius și în acest scop își adună un vast material istoric. Fiind în serviciul Isabelei și al lui Ioan Sigismund, a studiat temeinic trecutul Transilvaniei, ceea ce reiese și dintr-o lucrare intitulată **De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae**¹⁷. A folosit fondul epigrafic al lui Mezerzius, dar a copiat și personal unele inscripții și în Transilvania¹⁸.

În lucrarea mai sus-citată aflăm numele acelor autori străini care s-au ocupat de trecutul mai îndepărtat al Transilvaniei: Aeneas Sylvius, Sabellicus și Volateranus¹⁹. Prezentînd succint istoria daco-geților și a Daciei romane, combate părerea lui Volateranus care a susținut că Tibiscul curge în mijlocul Daciei²⁰. De asemenea, luptă cu argumente istorice împotriva unei concepții general acceptate în acea vreme, că numele de Valachus ar proveni din numele unui general roman,

11. Taurinus, op. cit., p. 58, 64, 65, 67.

12. Idem, op. cit., p. 58: „Nos ob maiorem fidem verbis nostris adhibendam epitaphum Ulpii Narvae Traiani superioribus annis in colonia Sarmis ex terrae visceribus erutum adscribere volumus. Apoi citează o epigrafă falsă.

13. Idem, op. cit., p. 57: Providentia aug / vere pontificis, virtus Romana / quid non domet, sub iugum ecce / rapitur et Danubius.

14. Idem, op. cit., p. 64: Sargetia fluvius Daciae ad regiam Decebalii quondam Dacorum regis fluens, modo Hunyadium arcem aetheream aluit.

15. Idem, op. cit., p. 64 și 65: Decebalus autem subter vada Sargetiae omnis haud procul a regia thesauros suos accutaverat, quos Traianus imperator victo Decebalio fataliter invenit... Placuit subicere epitaphium hanc ob sortem ab Ulp. Traiana positum: Iovi inventori, diti patri, terrae matri / detectis Daciae thesauris / Caesar Nerva Traianus / Aug. Sac. p.

16. Idem, op. cit., liber IV, v. 93-97: Traiani clara triumphi / Signa, Zalatnam, Albam, Sarmis aut Abrugibaynam / Pontem quadrato caelatum marmore, pills / Vicinis rapidas claudentem Danubii undas / Pulvere vix tectae potuerunt monstrare ruinae.

17. Antonius Verancsics, De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae, în Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, II Pest, 1857, p. 119-155 (editat de László Szalay).

18. I. I. Russu, Inscriptiile Daciei romane, București, 1975, I, p. 38.

19. Verancsics, op. cit., p. 122.

20. Idem, op. cit., p. 125.

și anume al lui Flaccus²¹. În legătură cu Sarmizegetusa afirmă că aceasta a fost capitala regelui Decebal și acum este identică cu Varhel, *id est locus arcis*²².

Cîteva inscripții de la Ulpia Traiana le găsim în jurnalul de călătorie a francuzului **Pierre Lescalopier**²³, care întorcîndu-se dintr-o misiune diplomatică de la Constantinopol, a zăbovit pentru scurt timp și la curtea princiară de la Alba Iulia. În jurnalul său reproduce 24 inscripții latine din Transilvania, unele provenind de la Sarmizegetusa : CIL, III, 69*, 1452, 1453, 1537.

Cronicarului ardelean **Zamosius** îi revin însă deosebite merite în studierea acestui oraș. În cele mai multe dintre lucrările sale există prețioase referiri la Dacia romană. Sub acest aspect, lucrarea lui cea mai importantă este : **Analecta lapidorum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum**, publicată mai întîi la Padova în 1593, iar peste cinci ani la Frankfurt²⁴.

Stephanus Zamosius (Szamosközy István) cu toată probabilitatea s-a născut la Cluj, în anul 1566²⁵. Datorită patronului său, Ladislau Sombori, a studiat la Heidelberg (1588—1590), apoi cu ajutorul istoricului Wolfgang Kovácsöczi la Padova. A trecut prin centrele mai importante ale Italiei — Roma, Neapoli, Firenze — și a studiat cu pasiune rămășițele trecutului roman. Întorcîndu-se în țară, a fost numit în arhiva capitulară de la Alba Iulia și ca istoric oficial al principelui a elaborat multe opere istorice privind epoca sa.

Analecta rămîne una dintre scrierile lui cele mai valoroase nu numai prin faptul că ea continuă tradiția cultivării istoriei Daciei romane deja formată în Transilvania, ci și prin valoarea reală a operei care poate fi considerată — în ciuda tuturor greșelilor și exagerărilor — prima lucrare științifică bazată pe izvoare literare antice și pe inscripții latine. Ea prezintă o sinteză generală a istoriei Daciei romane.

Zamosius în **Analecta** publică 61 de epigrafe, dintre care 32 sînt considerate de Mommsen autentice, iar 29 false sau interpolate. Din totalul inscripțiilor, 26 provin de la Sarmizegetusa sau din împrejurimea acestui oraș, deci mai mult de 40% din inscripții. Din păcate, cele mai multe, după aprecierea lui Mommsen, sînt false²⁶. I. I. Russu supunînd unei analize judicioase inscripțiile considerate false, ajunge la concluzia că unele din ele : CIL, III, 82, 74 și 84 sînt totuși corecte și autentice. Cu toate aceste greșeli intenționate sau întîmplătoare, nu începe nici o îndoială că Zamosius, ca și Mezerzius cu un secol mai înainte, a umblat pe locul vechiului oraș și a studiat așezarea exactă a acestuia.

„Ulpia Traiana este situată — începe el descrierea orașului — pe șesul lin care coboară din munții înalți în formă de amfiteatru sau coroană (de flori), fiind înconjurată jur-împrejur de lanțuri de munți”²⁷.

Orașul a fost o colonie romană, fapt atestat pe lângă scrierile despre orașele antice — **praeter veterum scripta urbium** — și de multe morminte, din care se scot numeroase pietre, înscrise cu caractere romane — **lapides plurimi Romanis characteris notati**²⁸.

Zamosius se ocupă în mod detaliat de numele orașului și constată că împăratul Traian după ce a transformat acest pămînt în provincie — **provinciam formam rededit** — a numit reședința lui după numele său Ulpia Traiana Metropolis Daciae, deoarece învingîndu-l pe Decebal el a fost primul care a întemeiat acolo o colonie romană — **victo enim Decebalo rege primus Traianus illuc coloniam deduxit**²⁹. Apoi, pe baza informațiilor transmise de către Ptolemeu, Zamosius stabilește coordonatele orașului în grade și afirmă că în afară de ruinele care atestă gloria de odinioară a orașului — **praeter ingentia rudera priscam magnificentiam testantia** — nu s-a păstrat nimic, deoarece cu prăbușirea imperiului roman și orașul a căzut în ruină, iar mai tîrziu niciodată n-a fost reconstruit³⁰.

21. Idem, op. cit., p. 130.

22. Idem, op. cit., p. 142.

23. I. I. Russu, op. cit., p. 38-39.

24. Stephanus Zamosius, **Analecta lapidorum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum**, Padova, 1593 și Frankfurt 1598.

25. S. Bagyary, **Adalék Szamosközi István életrajzához**, în Századok, XLI, 1970, p. 80-81; Vass Mihály, **Szamosközy István életéhez**, ibidem, XLIII, 1908, p. 146-150; Zamosközy István, **Erdély története**, Budapesta, 1963; I. Crăciun, **Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români**, Cluj, 1928, p. 7-92; I. I. Russu, op. cit., p. 41-43.

26. CIL, III, p. 158, vezi și I. I. Russu, **Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei**, în ActaMN, III, (1966), p. 337-350.

27. Zamosius, op. cit., p. 39/b — 40/a.

28. Idem, op. cit., p. 10/a — b.

29. Idem, op. cit., p. 17/a.

30. Idem, op. cit., 17/a — b.

Zamosius este de părere, ca apoi totii cercetătorii pină la săpăturile executate sub conducerea lui C. Daicoviciu, că orașul roman a fost ridicat în locul reședinței lui Decebal. Numai săpăturile făcute cu exigență științifică au putut dovedi că reședința lui Decebal — **Decebalis regia** — a fost situată în Munții Orăștiei. Din această cauză, aceleași greșeli s-au strecurat în toate lucrările din țară și din străinătate privind identificarea locurilor geografice pe baza coloanei lui Traian³¹.

În continuare, Zamosius afirmă că au greșit toți acei învățați care au identificat Ulpia Traiana cu Corona, adică cu Brașovul. Acești învățați, **scholastici**, stăteau atât de departe de adevăr, spune Zamosius, ca și Ulpia de Corona: **scholastici tam longe a vero absunt, quam Ulpia a Corona**³².

Dar se pune întrebarea, cine au fost acești **scholastici**? Zamosius, în prefața la **Analecta** spune că din știre a aflat publicarea unor lucrări la Viena despre pietrele dacice — **de lapidibus Dacis** — de către doi bărbați foarte învățați, **Wolfgangus Lazius** și **Stephanus Taurinus**³³. Este interesant de remarcat, că nu-l pomenește pe Mezerzius a cărui operă, se pare, nu o cunoștea încă. Se poate afirma cu certitudine că nici Taurinus, nici Lazius n-au crezut că Ulpia Traiana ar fi fost pe locul Brașovului. **Scolasticii** care afirmau acest lucru, sînt acei învățați despre care vorbește Verancsics⁴³: **Aeneas Sylvius**, **Sabellicus** și **Volateranus**, istorici umaniști bine cunoscuți din secolul al XV-lea.

Zamosius în continuare afirmă că în locul orașului de odinioară este în prezent, adică în timpul lui, sătulețul românilor Grădiște, care se numește și **Varhel** — **ruinae ipsae vocantur ab accolis Varhel, id est arcis locus**³⁵. Stabilind locul orașului de odinioară și folosind acest fapt ca un pretext bine venit, autorul relevă în mod concludent originea latină a românilor, afirmînd că ei sînt descendenți ai coloniștilor romani, ceea ce este dovedită de limba lor și că ei se numesc pînă în prezent romani: **quin etiam sese adhuc Romanos appellant**³⁶.

Zamosius este primul care abordează problema originii și a semnificației numelui acestui oraș. Meditația lui asupra acestei chestiuni reflectă exuberanta fanatie a umanismului: ridicarea la nivelul științific ale unor legături și interdependențe formale și de suprafață. Totuși, nu este lipsit de interes efortul său de a clarifica originea numelui orașului.

El relatează că după ce Traian „l-a scos pe Decebal deopotrivă din domnie și din viață” — **regno pariter et vita exiit**³⁷ — a denumit orașul după numele său, Ulpia Traiana Sarmis și i-a adăugat și un alt nume, **Aethusa**, astfel numele orașului a devenit Ulpia Traiana Sarmis **Aegethusa** (**Aegethusa** scrisă separat cu ae la prima silabă și cu th). Acest nume, afirmă Zamosius, apare des pe monumente și citează **Pandectele** potrivit cărora orașul împreună cu alte trei orașe din Dacia (**Napoca**, **Apulum** și **Potaissa**) se bucura de dreptul italic³⁸.

Dar care este înțelesul cuvîntului **Aethusa**? Se constată că grecii numeau la început și Bizanțul cu acest nume, adică **Aethusa**, și că în Tracia, precum și în regiunile adiacente a fost răspîndită limba greacă³⁹. Prin urmare, înțelesul acestui cuvînt trebuie căutat în limba greacă. **Aegethusa** este un cuvînt compus, primul **Aegeus** un nume de persoană, eventual numele unui întemeietor de colonie, al doilea **αιθουσα** înseamnă curte interioară, palat regal. De aici **Aegethusa** înseamnă reședința lui **Aegeus**⁴⁰.

În ceea ce privește toponimicul **Sarmis**, acesta este numele primului rege dacic. Zamosius aduce ca argument o monedă de argint care are legenda în limba greacă **ΣΑΡΜΙΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ** adică **Regele Sarmis**, iar pe cealaltă parte un mistreț țînînd o săgeată în gură⁴¹.

31. Cf. P. Király, **Dacia Provincia Augusti**, Nagybecskerek, 1893, v. I-II; W. Froehner, **La Colonne Trajane**, Paris, 1872; G. A. T. Davies, **Topography of the Reliefs of Trajan's Column**, în **JRS**, X (1920), partea I etc.

32. Idem, op. cit., 17/b.

33. Idem, op. cit., în prefață: „...audio Wolfgangum Lazium et Stephanum Taurinum viros dictissimos de lapidibus Dacis iampriden aliquid in Austria emississe.

34. Idem, op. cit., p. 17/b și Verancsics, op. cit., p. 122: dintre cărturarii transilvăneni și Honterus era de această părere.

35. Idem, op. cit., p. 17/b.

36. Idem, op. cit., p. 12/a.

37. Idem, op. cit., p. 25/a.

38. Idem, op. cit., p. 26/a.

39. Idem, op. cit., p. 25/a, 26/b.

40. Idem, op. cit., p. 30/b.

41. Idem, op. cit., p. 31/a.

42. I. Winkler — A. Hoppártean, **Moneda antică la Potaissa**, Cluj, 1973, p. 15. În 1836 F. X. Hene „menționează două piese de aur, cu legenda ΣΑΡΜΙΣ ΒΑΣΙΛΙΑ fiind ieșite la iveală în 1826, în timpul aratului, piese despre care Arneht a arătat, imediat după publicarea lor, că sînt falsuri medievale, opera unor comercianți de anticități”.

Iată, aici avem prima pomenire a acelei monede enigmatice, despre care mai târziu se afirmă că a fost descoperită la Turda în anul 1826⁴². Este cunoscut că Zamosius a fost un bun specialist în numismatică și avem de la el o valoroasă lucrare de numismatică, încă nepublicată. Din descrierea dată se pare că el personal a văzut o asemenea monedă chiar dacă ea a fost falsă⁴³.

Din cele relatate, el trage concluzia că Sarmisaegethusa înseamnă palatul regelui Sarmis, iar mai târziu cel al lui Aegeus. Dar Zamosius nu se mulțumește cu acest rezultat și după moda cărturarească a timpului încearcă să caute etimologia ebraică a numelui Sarmis, susținând că neamul ebraic este mai vechi, decât cel grecesc. În limba ebraică cuvântul *Șar* înseamnă principe, iar *Șarim* este pluralul acestui substantiv; *mezach* înseamnă forță, întăritură, putere, prin urmare Sarmis are înțelesul *principiūm fors* — fortăreață principilor⁴⁴.

Soluționarea problemei în ambele cazuri este eronată, exagerată, dar logica aplicată arată încercarea vremii de a elabora unele teorii științifice și de a căuta un înțeles real și mai aprofundat în substratul cuvintelor.

În legătură cu numele orașului, Zamosius face o deviere la observațiile juste ale marelui geograf, Ortellius. Acesta critică pe Taurinus care a afirmat că numele orașului ar fi fost doar Sarmis, deci fără *egetusa*⁴⁵. Zamosius arată că în aparență Taurinus are dreptate, deoarece în inscripții apare foarte des numele orașului în forma de Sarmis, dar în același timp, citează câteva inscripții pe care numele figurează ca Sarmisaegetusa.

La cercetările de la fața locului se referă observațiile sale asupra apeductelor și a amfiteatrului. După ce constată că acesta este situat lângă oraș, la acea parte care privește spre vale, afirmă că solul în incinta amfiteatrului are o culoare roșiatică. Apoi relatează că unii sint de părere că nisipul este de această culoare din cauza singelui animalelor aici sacrificate. Dar el combate această părere afirmând că solul în jurul orașului este bogat în miniu, o vopsea naturală, iar ploile torențiale aduc un nisip roșiatic din cauza căruia și apa râurilor inundate de multe ori are această culoare⁴⁶.

Vorbind despre drumurile romane constată în mod just că urmele acestora pot fi văzute și în prezent — *earum viarum vestigia nunc quoque multis in locis supersunt*⁴⁷.

În capitolul al nouălea se ocupă în mod amănunțit cu drumurile romane și arată că un drum roman pornind din Ulpia Traiana prin Apulum se ducea la Salinae (identificat în mod greșit de el cu Turda) unde s-a ramificat, unul îndreptându-se spre Cluj, iar de aici spre Pannonia⁴⁸, iar celălalt spre Tirgu-Mureș. Despre drumul dintre Ulpia și Apulum remarcă că poporul îl numește drumul troian, deoarece „poporul de rînd este un foarte rău păzitor al antichității“ și de aceea folosește „via Troiana“ în loc de „Traiana“⁴⁹. Desigur, nu este vorba nici de „via Traiana“ nici de cea „Troiana“, ci de drumul troienit, un cuvînt românesc neînțeles de Zamosius⁵⁰.

În concluzie: Zamosius, în ciuda cultivării obiceiului urit de a falsifica și a interpola epigrafele, este primul care ne înfățișează o imagine veridică despre Sarmizegetusa și se străduiește să aprecieze în mod științific trecutul orașului.

Cercetătorii care îl urmau ne-au îmbogățit doar cu inscripții noi cunoștințele despre acest oraș. De aceea ne mulțumim cu simpla înșirare a numelor lor, desigur al acelor care s-au ocupat și de Sarmizegetusa. Astfel italianul Aloysius Ferdinand Marsili din Bologna, preotul sas Georgius Soterius (De rebus Romanorum in Dacia), Iosephus Ariosti căpitan în armata lui Carol IV, Andrei Huszti, Ioannes Seivert, Iosif Kemény, I. Neigebaur, Ștefan Moldovan, Michail Ackner, Friedrich Müller etc. Săpăturile arheologice au fost începute în secolul trecut de Paul Király și Ștefan Téglás, dar rezultatele acestora sînt cunoscute și sintetizate de C. Daicoviciu în valoroasa sa lucrare despre săpăturile de la Sarmizegetusa⁵⁰.

43. Zamosius, *op. cit.*, p. 30/b — 31/b.

44. *Idem*, *op. cit.*, p. 31/b.

45. *Idem*, *op. cit.*, p. 32/a.

46. *Idem*, *op. cit.*, p. 74/b — 75/a.

47. *Idem*, *op. cit.*, p. 34/a.

48. *Idem*, *op. cit.*, p. 78 b — 79/a.

49. *Idem*, *op. cit.*, p. 78.

50. C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa, Dacia*, I, 224-264; istoria descoperirilor p. 227-234.

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA CHEZ LES HUMANISTES
ET LES CHRONIQUEURS — HISTORIENS MEDIEVAUX

R é s u m é

Conformément aux sources contemporaines l'auteur poursuit en quelle manière paraît la vieille capitale de Dacia romane dans les écritures des humanistes et des chroniqueurs du Moyen Age. Ils montrent que l'intérêt pour la culture romane en Transylvanie a été déclenché par les vagues de la Renaissance. Le centre le plus important de ce nouveau courant a été la résidence d'épiscopat de Alba Iulia. Ici a fonctionné en qualité de canonique et d'archevêque de Cojocna, Ioan Mezerzius, fondateur d'épigraphie latine Transylvanie. Il a été le premier qui a étudié les ruines sur les lieux et a identifié le nom de la ville. Dans son recueil 36 d'inscriptions proviennent de Sarmizegetusa. Le descendant de Mezerzius, Stephanus Taurinus mentionne 4 inscriptions dans son oeuvre sur la ruine de Doja qu'il les considère trouvés dans cette ville. En même temps il s'occupait de l'histoire de Dacia romane. Parmi les chroniqueurs et les écrivains du XVI-ème siècle qui s'avaient occupé sur le passé de la ville s'écrivent : Lazius Lebellius, Verincsius, le français Pierre Lescolapier, surtout Zamosius. Le dernier dans son oeuvre „Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum“, publié à Padova (1593) et à Frankfurt (1598) consacre des fragments et des chapitres entiers à l'histoire de cette ville. Son oeuvre en dépit de quelques amplifications et interpolation cultivés après l'habitude de son époque on peut-être considéré la première oeuvre scientifique sur la Dacia romane. Zamosius aussi étudié les ruines de la ville sur les lieux et envisage une véritable image sur la capitale de Dacia romane. Les chercheurs ultérieurs, les hommes de science, jusqu'aux premières fouilles archéologiques commencés dans le siècle passé ont nous enrichi seulement avec des nouveaux inscriptions pour nos connaissances sur cette ville.

Les résultats des ces fouilles archéologiques ont été ramassés par C. Daicoviciu dans son célèbre oeuvre sur les fouilles archéologiques de Sarmizegetusa qui marque une nouvelle époque dans l'étude de l'histoire de la ville et de Dacia romane.